

Piotr Blajer

Studium Biblicum Franciscanum, Jerozolima (Izrael)

mieszkopb@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8835-9357

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/BPTh.2022.001>

15 (2022) 1: 9–25

ISSN (print) 1689-5150

ISSN (online) 2450-7059

Czy Duch Święty jest bohaterem Dziejów Apostolskich na równi z apostołami?

Is the Holy Spirit a Character of the Acts of the Apostles as much as the Apostles?

Abstrakt: Autor artykułu stawia prowokacyjne pytanie: Czy Duch Święty jest bohaterem Dziejów Apostolskich na równi z apostołami? Aby odpowiedzieć na to pytanie, autor analizuje zarówno słownictwo użyte przez ewangelistę Łukasza, jak i niektóre fragmenty Dziejów Apostolskich, w których jest mowa o Duchu Świętym. Przeprowadzona analiza wskazuje, że Duch Święty nie tylko uzdalnia apostołów do świadczenia o Chrystusie zmartwychwstałym, ale także prowadzi i kieruje ich misją. Należy zatem odpowiedzieć twierdząco na postawione pytanie. Apostołowie głoszą „Słowo Boże” *ad ultimum terrae* (Dz 1,8) dzięki mocy Ducha Świętego otrzymanego z wysoka. W ten sposób czynnik ludzki i boski nadal współdziałają i doprowadzają powierzoną im misję do urzeczywistnienia.

Abstract: The author of the article poses a provocative question: Is the Holy Spirit a character of the Acts of the Apostles as much as the apostles? To answer this question, the author analyzes both the vocabulary used by the evangelist Luke and some passages from the Acts of the Apostles that mention the Holy Spirit. The analysis shows that the Holy Spirit not only enables the apostles to bear witness to the risen Christ but also guides and directs their mission. The apostles proclaim the “Word of God” *ad ultimum terrae* (Acts 1:8) enabled by the power of the Holy Spirit received from on high. In this way, the human and divine factors continue to work together and bring the mission entrusted to them to fulfillment.

Słowa kluczowe: Dziej Apostolskie, Duch Święty, metoda narracyjna.

Keywords: Acts of the Apostles, Holy Spirit, narrative-criticism.

Wstęp

Aplikacja metody narracyjnej a co za tym idzie *close reading*¹ podwójnego dzieła Łukasowego (Ewangelia i Dzieje Apostolskie) wskazuje, że Duch Święty często pojawia się na kartach dwutomowego dzieła tradycyjnie przypisywanemu Łukaszowi². Najczęściej występuje On na kartach drugiego tomu, który opowiada o życiu i działalności apostołów po zmartwychwstaniu Chrystusa i przedstawia rozwój rodzącego się Kościoła. Pobieżna lektura pierwszych rozdziałów Dziejów może sugerować, że apostołowie są głównymi bohaterami tej księgi biblijnej. Po wniebowstąpieniu oczekują obiecanego im Pocieszyciela „w sali na piętrze, gdzie zwykle się zbierali” (Dz 1,13)³ a po zesłaniu Ducha Świętego głoszą prawdę o zmartwychwstaniu Jezusa. Część biblistów dokonuje wewnętrznego podziału Dziejów Apostolskich w oparciu o cytaty zaczerpnięte z Dz 1,8: „będziecie moimi świadkami w Jeruzolimie i w całej Judei, i w Samarii, i aż po krańce ziemi”. Taki podział podkreśla rolę apostołów w głoszeniu Dobrej Nowiny w poszczególnych rejonach geograficznych⁴. Po przedstawieniu aktywności i rozwoju kościoła jerozolimskiego (por. Dz 1,6–5,42) Dzieje opowiadają o początkach działalności misyjnej i głoszeniu ewangelii w Samarii i w Cezarei Nadmorskiej (por. Dz 6,1–12,25), a następnie w Antiochii, skąd Szawel – Paweł wyrusza w podróż misyjne (por. Dz 13,1–21,17), które ostatecznie zaprowadzą go do Rzymu (por. Dz 21,17–28,31), centrum ówczesnego świata.

Zaproponowany tutaj podział Dziejów Apostolskich nie jest jednak jedynym⁵. Nie brak bowiem biblistów, którzy w miejsce wspomnianego wyżej po-

---

¹ Według Resseguie (2005, 22) „Narrative Critics pay close attention to the words on a page, offering detailed and often painstaking analyses of text called *analytical criticism, explication de texte, or close reading*”. Zob. także (Bartnicki and Kłósek 2014, 203–242).

² Trudno znaleźć komentarz lub monografię poświęconą ewangelii Łukasza lub Dziejom Apostolskim, które nie poruszałyby tematu Ducha Świętego. Świadczy o tym imponująca bibliografia poświęcona pneumatologii u Łukasza (Bovon 2006, 225–228; Bock 2012, 221–237).

³ O ile nie wskazano inaczej grecki tekst Pisma Święto pochodzi 27 edycji *Novum Testamentum Graece* a polskie tłumaczenia są autora.

⁴ Keener 2012, 577–581.

⁵ W Dziejach Apostolskich, tak jak i w innych księgach biblijnych, niejednokrotnie brak wyraźnych przerw kończących jedną część i rozpoczynającą kolejną. Łukasz często tworzy płynne, niemalże niedostrzegalne, przejścia z jednego argumentu do kolejnego. Tym samym upodabnia się do starożytnych pisarzy, którzy nie zawsze ściśle przestrzegali schematów, jak to często czynią współcześni autorzy.

działu proponują inny; pierwszą część poświęconą działalności Piotra (por. Dz 1,6–12,24) i drugą poświęconą działalności Apostoła Narodów, Pawła (por. Dz 13,1–28,31)⁶. Ten alternatywny podział na dwie części skupiającej się i opisującej działalność Piotra i Pawła ma wielu zwolenników, tym bardziej, że wskazuje na podobieństwa w przedstawieniu działalności obydwu apostołów⁷.

Bez względu na to, który z tych podziałów przyjmujemy, jedna rzecz wydaje się raczej pewna. Jednym z kryteriów, jakie bibliści biorą pod uwagę przy podziale księgi, są jej bohaterowie oraz ich działania. Zważywszy jednak na częstotliwość występowania rzeczownika πνεῦμα w Dziejach Apostolskich można postawić prowokacyjne pytanie: Czy Duch Święty jest bohaterem Dziejów na równi z apostołami?

Niniejszy artykuł zmierza do odpowiedzi na to pytanie poprzez analizę poszczególnych części Dziejów Apostolskich, przedstawienie opisów zesłania Ducha Świętego a następnie przejawów Jego działalności. Tak pojęte studium pomoże odpowiedzieć na pytanie czy i w jakim stopniu Duch Święty jest bohaterem Dziejów Apostolskich.

1. Słownictwo użyte przez ewangelistę i jego znaczenie

Grecki rzeczownik πνεῦμα występuje w Nowym Testamencie 379 razy: 19 razy u Mateusza, 23 razy u Marka, 36 razy u Łukasza, 24 razy u Jana, 70 razy w Dziejach Apostolskich⁸, 183 razy w listach i 24 razy w Apokalipsie. Oznacza to, że 27,96% wszystkich przypadków występowania tego rzeczownika w Nowym Testamencie przypada na podwójne dzieło Łukasza. Większość z nich odnosi się do Ducha Świętego (18 razy w Łk i 56 razy w Dz). Jeśli do tego dodać inne określenia, takie jak „moc” i „obietnica”, które autor używa na określenie daru Ducha Świętego, to widać, że pełni on niebagatelną rolę w drugiej części dzieła Łukasowego⁹.

---

⁶ W ten sposób między innymi Talbert (1974, 64).

⁷ Taki styl pisania jest jednak typowym dla Łukasza. Wystarczy tutaj chociażby wspomnieć dwa pierwsze rozdziały ewangelii i paralelny opis narodzin Jana Chrzciciela i Jezusa. Paralelny sposób przedstawienia omawianych wydarzeń jest jedną z cech charakterystycznych trzeciego ewangelisty (Talbert 1974, 15–65; Tannehill 1986, 13–42).

⁸ Wiele z tych przypadków opisuje ludzi napełnionych Duchem Świętym bądź też działających pod Jego wpływem.

⁹ Bovon 2006, 229.

Spośród 18 przypadków jakie odnoszą się do Ducha Świętego w ewangelii warto zwrócić uwagę przynajmniej na niektóre z nich. Ewangelista Łukasz kilkakrotnie wspomina o Duchu w ziemskim życiu Jezusa, jak i innych osobach. W chwili chrztu nad Jordanem Jezus przyjmuje Ducha Świętego w formie cielesnej (por. 3,22)¹⁰. Pełen Ducha Świętego udaje się na pustynię, skąd następnie powraca do Galilei w mocy Ducha (por. 4,1. 14). Rozpoczynając swą publiczną działalność w synagodze w Nazarecie, Jezus odczytuje znamieny tekst proroka Izajasza „Duch Pański [spoczywa] na mnie” (4,18). Zmierzając do Jerozolimy, rozradował się w Duchu (por. 10,21).

Duch Święty jest także obecny w życiu Jana Chrzciciela (por. 1,15), Elżbiety (por. 1,41), Zachariasza (por. 1,67) jak i w posłudze starca Symeona (por. 2,25–27). Duch przenika Maryję, która stanie się matką Bożego Syna (por. 1,35), a Jan Chrzciciel rozpoczynając działalność prekursora zapowiada, że po nim idzie mocniejszy od niego, który chrzcic będzie Duchem Świętym i mocą (por. 3,16).

W czasie podróży do Jerozolimy Jezus udziela kilku bardzo ważnych lekcji dotyczących Ducha Świętego. Wskazuje przy tym na jego późniejszą rolę w życiu i misji apostołów. Z udzielonych pouczeń wynika, że Duch pochodzi od Ojca (11,13) oraz pouczy wierzących o tym, co mają mówić, gdy przeciwnicy zaprowadzą ich do synagog, urzędów i władz z powodu wyznawanej wiary w Jezusa. Przestrzega przy tym apostołów, że temu „kto bluźni przeciwko Duchowi Świętemu, nie będzie odpuszczone” (12,10). Po swym zmartwychwstaniu Jezus poleca apostołom, by oczekiwali w mieście aż ześle im „obietnicę Ojca” (24,49).

Jeśli zwrócimy naszą uwagę na drugi tom Dzieła Łukasowego, to występowanie rzeczownika πνεῦμα i jego znaczenie najlepiej zobrazuje poniższy schemat¹¹:

- a) Duch Święty przychodzi (ἔρχομαι – 1,8; 19,6); spada (ἐπιπίπτω – 10:44); mówi (λέγω – 1,16; 8,29; 10,19; 11,12; 13,2; 19,1; 21,11; 28. 25); świadczy (μαρτύρομαι – 5,32; 20. 23); porożywa (ἀρπάζω – 8,39); posyła (ἐκπέμπω – 13,4); powstrzymuje (κωλύω – 16,6); ustanawia (τίθημι – 20,28).
- b) wierzący otrzymują Ducha (λαμβάνω – 2,33; 8,15. 17; 10,47; 19,2); jest On wylany (ἐκχέω – 2,17. 18; 10,45) oraz ofiarowany (λαμβάνω – 2,38; 5,32; 10,45; 15,8).

¹⁰ Tym samym widoczne staje się to, co niedostrzegalne (Weiser 2011, 166). Zob. także (Mickiewicz 2007, 69–88; Włodarczyk 1998, 9–14; Malina 2007; Malina 2009, 125–143).

¹¹ Schemat ten wzorowany jest na podobnym opracowaniu zaczerpniętym z Bottini (2011, 141).

- c) Duch jest powiązany z wiarą (πίστις – 6,5; 11,24); z obietnicą (ἐπαγγελία – 1,4; 2,33); z mocą (δύναμις – 1,8; 10,38); z mądrością (σοφία – 6,3. 10); bojaźnią Bożą i pociechą (φόβος τοῦ κυρίου – 9,31) jak również z weselem (χαρά – 13,52).
- d) Niestety nie brak także sytuacji, w których ewangelista Łukasz wskazuje, że niektórzy starają się okłamać Ducha Świętego (ψεύδομαι – 5,3); wystawiać go na próbę (πειράζω – 5,9); czy też stawiać mu opór (ἀντιπίπτω – 7,51) a nawet podejmują różnego rodzaju próby, by niegodziwie pojąć Ducha, ofiarowując apostołom pieniądze tak, jak to uczynił Szymon Mag (8,18–24).

W Dziejach Apostolskich Duch Święty jest postrzegany jako rzeczywistość złożona. Przede wszystkim jest On realizacją obietnicy złożoną przez Jezusa apostołom. Z drugiej strony Duch jest także bardzo aktywny. Powyższe cytaty obrazują, że nie tylko przemawia do apostołów, ale także kieruje ich działaniami, posyła, ustanawia a niekiedy nawet powstrzymuje. Znaczna część przypadków rzeczownika πνεῦμα znajduje się pierwszych dwunastu rozdziałach: 42 spośród 70. Ta częstotliwość występowania w pierwszej części księgi nie powinna jednak dziwić. Znajdują się tam bowiem opisy zesłania czy też wylania Ducha Świętego na wierzących w Chrystusa.

2. Manifestacje Ducha Świętego

Podobnie jak to miało miejsce w przypadku ewangelii, Łukasz rozpoczyna Dzieje Apostolskie od prologu (1,1–2) skierowanego do Teofila¹². Wyjaśnia w nim, że pierwsza część obejmowała wszystko to, czego Jezus nauczał i dokonał aż do

---

¹² Poszukiwania tajemniczego Teofila wspomnianego w Łukasowym prologu zdają się nie mieć końca. Wielu autorów uważa, że jest to fikcyjny adresat, a pod imieniem Teofil kryje się każdy, kto kocha Boga (θεός i φιλέω). W świetle dotychczasowych badań Ewangelii Łukasza trudno jednoznacznie stwierdzić, czy za imieniem Teofil kryje się konkretna osoba, czy też idealny adresat. Nie ma jednak powodu, by wątpić, że była to konkretna osoba, której prawdziwa tożsamość, mimo wielu prób jej identyfikacji, wciąż pozostaje tajemnicą. W Nowym Testamencie tylko Łukasz używa przymiotnika κράτιστος w odniesieniu zarówno do tajemniczego Teofila (Łk 1,3), jak również do rzymskich namiestników Feliksa (Dz 23,26; 24,3) i Festusa (por. Dz 26,25). Teofil mógł być zatem osobą, która piastowała wysoki urząd w administracji rzymskiej (Garrison 2004, 22; Bock 1994, 63; Pietkiewicz 2009, 177–197; Mucha 2008, 245–256).

dnia, kiedy został wzięty do nieba. Podkreśla przy tym, że Jezus „pod wpływem Ducha” (διὰ πνεύματος ἁγίου – 1,2) przekazał polecenia tym, których wybrał. Od samego początku, można powiedzieć od pierwszego pociągnięcia legendarnym pędzlem, Łukasz wskazuje na działalność Ducha Świętego w życiu i misji apostołów. To jednak nie jest wszystko. Przy kolejnym pociągnięciu pędzlem Łukasz przywołuje obietnicę daną apostołom, iż zostaną „ochrzczeni w Duchu Świętym” (ἐν πνεύματι βαπτισθήσεσθε ἁγίῳ – 1,5). Na wypadek, gdyby malowany obraz nie był dostatecznie wyraźny, ewangelista przykłada pędzel jeszcze raz i przypomina słowa Jezusa w chwili wniebowstąpienia: „Otrzymacie moc zstępującego na was Ducha Świętego” (λήμψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ’ ὑμᾶς – 1,8). Misja apostołów ma ściśle określone cel i miejsce działania. Mają być świadkami Jezusa w Jerozolimie, w całej Judei, w Samarii, i aż po krańce ziemi. Przy tak pojętym wstępie nie powinno zatem dziwić, że opis zesłania Ducha Świętego stanowi kluczowy element, który rozpoczyna reakcję łańcuchową i tak naprawdę inicjuje działalność apostołów.

Warto przy tym zwrócić uwagę na użyty tutaj zwrot „aż po krańce ziemi” (ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς). Niejednokrotnie rozumiano go w sensie geograficznym, wskazując Rzym jako centrum cesarstwa rzymskiego. Innym razem odnoszono go do odległych rejonów ziemi lub w najszerszym możliwym sensie termin ten był utożsamiany z poganami¹³. W kontekście całego dzieła łukaszowego zwrot ten ma znaczenie soteriologiczne. Wskazuje bowiem na uniwersalny wymiar zbawienia. Urzeczywistnia się on wraz z decyzją Pawła, by udać się do pogan i głosić im Dobrą Nowinę. Przypomina on także *nunc dimittis* (por. Łk 2,32) zgodnie z którym, Jezus jest „światłem na oświecenie pogan i chwałą ludu Twego Izraela” (φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραὴλ)¹⁴.

¹³ Szczegółowe omówienie i ocenę różnych propozycji interpretacji tego słynnego zwrotu można znaleźć w Moore (1997, 389–399). Zob. także (Langkammer 1989,43–59; Zbroja 2001, 281–289).

¹⁴ W tej zagadkowej konstrukcji oba rzeczowniki φῶς i δόξαν można interpretować jako paralelne i oba jako apozycje do σωτήριον (zbawienie) w Łk 2,30. Innymi słowy, według tej interpretacji, zbawienie jest światłem dla ludów i chwałą dla Izraela. Interpretacja ta jest najprawdopodobniej przyjmowana przez większość biblistów, a co za tym idzie, pojawia się we współczesnych przekładach Biblii. Według Bock (2012, 121) „in support of this view, one can argue that glory and light are paired in parallelism in the OT (Isa 49:6; 51:4–5; 42:6)”. Należy jednak wspomnieć, że istnieje również inna możliwość interpretacyjna, według której ἀποκάλυψιν (objawienie) i δόξαν (chwała) są paralelne i odnoszą się do φῶς (światła), co z kolei przywołuje σωτήριον (zbawienie) w Łk 2,30. Idąc tym tropem, zbawienie opisane

2.1. Pięćdziesiątnica – zesłanie Ducha Świętego na apostołów

Wśród biblistów panuje dość powszechny *consensus*, że ewangelista Łukasz dobrze orientował się w tradycjach biblijnych Starego Testamentu. Świadczy o tym sposób w jaki komponuje dwa pierwsze rozdziały ewangelii, jak również naśladowanie języka i stylu Septuaginty¹⁵. W opisie Pięćdziesiątnicy dostrzec można elementy charakterystyczne dla opisów teofanii znanych ze Starego Testamentu¹⁶. Duch objawia się „nagle” i w hałaśliwej formie. Łukasz wspomina nawet o szumie z nieba, jakby gwałtownie wiejącego wiatru (ἤχος ὡσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας). W ten sposób autor przedstawia zesłanie Ducha Świętego jako odnowienie Bożego przymierza zawartego na Synaju (zob. Wj 19,16–25). Choć opisy są bardzo podobne to jednak istnieje między nimi jedna fundamentalna różnica. W przypadku zesłania Ducha Świętego zasięg tego przymierza jest o wiele bardziej uniwersalny. Obecność wierzących pochodzących z różnych części ówczesnego imperium rzymskiego sugeruje¹⁷, że Pięćdziesiątnica w Jerozolimie jest o wiele bardziej doniosła i powszechna niż ta pierwsza na Synaju.

Sposób, w jaki autor opisuje dar Ducha Świętego (języki podobne do ognia, które się rozdzielają i na każdym z apostołów spoczywa jeden), przywołuje kazanie Jana Chrzciciela, który mówił, że idzie po nim mocniejszy, który będzie chrzczył „Duchem Świętym i ogniem” (ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί – Łk 3,16). Fakt, że języki dzielą się i osiadają na każdym z nich, najprawdopodobniej wskazuje, że dar Ducha Świętego jest osobistym darem dla wszystkich uczniów. Prawdę tę podkreśla sam autor Dziejów Apostolskich. Od tej chwili wszyscy zostali napełnieni Duchem Świętym i zaczęli mówić obcymi językami, tak jak im Duch pozwalał mówić (por. Dz 2,4). Niewykluczone, że chodzi tutaj o zjawisko znane bliżej jako dar „mówienia językami” lub „glosolalię”, która oznacza wypowiedanie w stanie religijnego uniesienia niezrozumiałych dźwięków. Przykłady takiego zjawiska znane są chociażby z korespondencji Pawła ze wspólnotą w Koryncie

---

jest jako światło dla wszystkich narodów, łącznie z Izraelem. Światło jest więc w szczególności sposobem objawieniem dla narodów i chwałą dla Izraela.

¹⁵ Fitzmyer 1981, 107–125; Mielcarek 2002, 33–47; Mickiewicz 2012, 50–53.

¹⁶ Parsons 2008, 37.

¹⁷ Nie można wykluczyć, że lista zachowana w Dz 2, 9–11 opisuje obszary ewangelizowane przez misjonarzy wywodzących się z kościoła jerozolimskiego, w odróżnieniu od obszarów ewangelizowanych z innych ośrodków, takich jak Antiochia (Wedderburn 1994, 27–54).

(zob. 1 Kor 12,10), ale nie tylko (zob. Dz 2,13. 15)¹⁸. Znamienny jest tutaj fakt, że w relacji Łukasza świadkami wydarzeń w Wieczerniku są mieszkańcy odległych krain (Partowie, Medowie, Kreteńczycy, mieszkańcy Mezopotamii, Frygii, Pontu i Azji itd.). Każdy z nich rozumie to, co apostołowie mówią w jego własnym języku. Z historycznego punktu widzenia obecność Żydów w Jerozolimie z rozległej diaspory jest jak najbardziej prawdopodobna. Nie można jednak wykluczyć, że autorowi chodzi bardziej o podkreślenie faktu, że dar Ducha Świętego rozpoczyna szeroko zakrojoną misję głoszenie Dobrej Nowiny, która obejmie wszelkie ludy niż konkretną umiejętność porozumiewania się w licznych językach. Wydarzenie to zmienia apostołów diametralnie i autor daje czytelnikowi tego doświadczyć. Ze strachliwych, pogubionych, niepewnych swej przyszłości uczniów Jezusa, którzy przebywali w odosobnieniu w obawie przed Żydami, stają się odważnymi głosicielami Dobrej Nowiny. Co więcej, nie tylko stają się odważnymi głosicielami ewangelii, ale także przemawiają różnymi językami, takimi jakimi Duch im pozwalał mówić.

2.2. Zesłanie Ducha Świętego na Samarytan, pogan i wiernych w Efezie

Czytając Dzieje Apostolskie, zazwyczaj skupiamy się tylko i wyłącznie na opisie zesłania Ducha Świętego, który miał miejsce w Jerozolimie w dniu Pięćdziesiątnicy. Uważna lektura Dziejów Apostolskich skłania jednak do weryfikacji tego poglądu. Tak naprawdę powinno się bowiem mówić nie tylko o jednym zesłaniu Ducha Świętego, jakie wydarzyło się w Jerozolimie, ale raczej o całej serii epizodów opisujących to wydarzenie w odniesieniu do wierzących w Chrystusa. Biorąc pod uwagę całość apostołowskiej działalności uczniów Chrystusa, zdecydowanie bardziej poprawne jest nie tylko mówienie o „Pięćdziesiątnicy Żydów” w Jerozolimie (por. Dz 2), ale także o zesłaniu Ducha Świętego, na Samarytan (por. Dz 8,14–18), na pogan w Cezarei (por. Dz 10,44–48; 11,15–18), czy też o nie mniej interesującym przekazie zesłania Ducha Świętego jaki miał miejsce w Efezie (por. Dz 19,5–7). Ewangelista Łukasz nie tylko szczegółowo opisuje zesłanie Ducha Świętego na apostołów, ale także wiernie przekazuje informację, że tego daru dostąpili również wszyscy ci, którzy przyjęli naukę apostołów.

---

¹⁸ Temat charyzmatów Ducha Świętego jest szeroko poruszany przez biblistów. Spośród szerokiej bibliografii warto wspomnieć przynajmniej jednego autora, który porusza ten temat (Scippa 1982; Scippa 1991, 5–25).

3. Działania Ducha Świętego w misji apostołów

Obszernym opisom zesłania Ducha Świętego towarzyszy „śmiałość”, z jaką apostołowie głoszą Dobrą Nowinę. W jednym z fragmentów opowiadających o początkach prześladowania kościoła jerozolimskiego autor Dziejów Apostolskich zwraca uwagę, że „po modlitwie zadrżało miejsce, na którym byli zebrani, wszyscy zostali napełnieni Duchem Świętym i głosili odważnie (μετὰ παρρησίας) słowo Boże” (Dz 4,31). Użyty w tym miejscu grecki rzeczownik παρρησία¹⁹ oznacza dosłownie „mowa, która nic nie ukrywa i nic nie pomija”, lub też „szczerłość”. Można go przetłumaczyć także jako „stan śmiałości i pewności siebie”, „odwagę”, „pewność siebie”, „śmiałość”, lub „nieustraszonność”. W kontekście Dzieła Łukasowego ta druga możliwość wydaje się bardziej odpowiednia. Autor przedstawia bowiem apostołów głoszących Słowo Boże bez żadnego skrepowania czy obawy. W podobny sposób pisze o działalności Pawła w Ikonium: „nauczali odważnie, ufni w Pana (παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ), który potwierdzał słowo swej łaski cudami i znakami, dokonywanymi przez ich ręce” (Dz 14,3). Z podobną odwagą Paweł głosi Dobrą Nowinę w Efezie: „wszedł do synagogi i odważnie przemawiał (ἐπαρρησιάζετο) przez trzy miesiące rozprawiając i przekonując o królestwie Bożym” (Dz 19,8). W tych dwóch cytowanych przypadkach zwraca uwagę użycie odrzeczownikowego czasownika παρρησιάζομαι²⁰, który pochodzi od wspomnianego wyżej rzeczownika παρρησία i oznacza „swobodne wyrażanie się”, „swobodne mówienie”, czy też „mówienie bez strachu”²¹.

Sposób, w jaki Łukasz opisuje działalność apostołów, wskazuje, że Duch Święty nie tylko uzdalnia ich do mężnego i odważnego głoszenia Słowa Bożego, ale także wspiera wierzących w Jezusa przy rozwiązywaniu rozmaitych problemów, z jakimi rodząca się wspólnota pręcej czy później będzie musiała się zmierzyć. Interesujący w tym względzie jest fragment przedstawiający konfrontację pomiędzy Piotrem a pewnym Ananiaszem, który wraz z małżonką Safirą odłożył sobie część zapłaty za posiadłość, a resztę złożył u stóp apostołów (5,1–11). Według

¹⁹ BDAG, s.v. παρρησία.

²⁰ W Dziejach Apostolskich rzeczownik παρρησία występuje pięć razy (por. Dz 2,29; 4,13. 29. 31; 28,31), podczas gdy czasownik παρρησιάζομαι pojawia się siedem razy (por. Dz 9,27; 13,46; 14,3; 18,26; 19,8; 26,26). Wszystkie te przypadki odnoszą się do odważnego głoszenia Słowa Bożego przez apostołów pod działaniem Ducha Świętego.

²¹ BDAG, s.v. παρρησιάζομαι.

relacji Łukasza napełniony Duchem Świętym Piotr zapytał Ananiasza, dlaczego szatan zawładnął jego sercem, by skłamać Duchowi Świętemu (por. Dz 5,3). W tekście greckim znajduje się forma aorystu „wypełnił (ἐπλήρωσεν) twe serce”. Uważny czytelnik zapewne dostrzeże występujące tu podobieństwo. Takiej samej formy aorystu użył bowiem autor Dziejów Apostolskich, opisując zesłanie Ducha Świętego: „napełnił (ἐπλήρωσεν) cały dom, w którym przebywali” (Dz 2,2). W ten sposób zestawia dwie postacie: Ananiasza i Piotra; jednego napełnionego szatanem, a drugiego Duchem. Tym samym odwołuje się do figury retorycznej znanej jako *synkrisis*²². Z jednej strony przedstawia Piotra – człowieka, który reprezentuje Kościół „napełnionego (πλησθεις) Duchem Świętym”, aby odważnie mówił prawdę (por. Dz 4,8. 31) i przeciwstawia mu Ananiasza – człowieka, którego serce „wypełnił (ἐπλήρωσεν) szatan”, aby mówił bezczelne kłamstwa (5,3).

Innym, bardziej znanym fragmentem, który świadczy o tym, że Duch Święty prowadzi wspólnotę wierzących w Chrystusa i wspiera ją w rozwiązywaniu problemów jest tak zwany Sobór Jerozolimski. W rozdziale 15 Dziejów Apostolskich czytamy o postanowieniach dotyczących tych, którzy przyjmują wiarę w Chrystusa. Sposób, w jaki zebrani komunikują przybyłym z Antiochii wyniki dyskusji ἔδοξε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ καὶ ἡμῖν (Dz 15,28), świadczy, że apostołowie i starsi są w pełni świadomi roli Ducha Świętego w podejmowaniu decyzji.

Duch Święty uzdalnia apostołów do głoszenia Dobrej Nowiny dodając im odwagi i męstwa. Wspiera ich w rozwiązywaniu rozmaitych problemów, ale także podejmuje konkretne działania, które mają niebagatelny wpływ na rozwój i dalszy kierunek misji apostołów. Innymi słowy, Duch Święty kieruje działalnością apostołską i misjonarską rodzącej się wspólnoty wierzących w Chrystusa. Niejednokrotnie na kartach Dziejów Apostolskich Łukasz przypisuje Duchowi Świętemu konkretne działania mające na celu ukierunkowanie działalności misyjnej apostołów. Najbardziej znanym przykładem jest fragment opowiadający o spotkaniu diakona Filipa i dworzanina królowej etiopskiej Kandaki. Wprawdzie to Anioł Pański (ἄγγελος δὲ κυρίου) zlecił Filipowi, by udał się na drogę prowadzącą z Jerozolimy do Gazy (por. Dz 8,26), niemniej jednak to Duch (εἶπεν δὲ τὸ πνεῦμα) powiedział Filipowi, by zbliżył się do dworzanina i zaczął z nim rozmowę (por. Dz 8,29). W innym miejscu opisującym początki misji wśród pogan

²² Chodzi o figurę retoryczną σύγκρισις *synkrisis; comparatio*, powszechnie znaną w literaturze starożytnej, która odnosi się do porównawczego zestawienia osób i rzeczy. *Synkrisis* jako figura retoryczna w przeciwstawnym opisie bohaterów wydarzeń jest często stosowana przez ewangelistę Łukasza (zob. Aletti 1996, 80–86).

ewangelista Łukasz wprost informuje o wpływie Ducha Świętego na konkretne działania apostołów. Znamiennym jest tutaj przykład Piotra, który posłuszny natchnieniom Ducha udaje się do Cezarei do domu centuriona Korneliusza, by tam opowiedzieć im o Chrystusie (Dz 10,19–20; por. 11,12).

W innym fragmencie Łukasz przekazuje interesującą informację dotyczącą początków podróży misyjnych Apostoła Narodów, według której Duch Święty kieruje poczynaniami Pawła i prowadzi go po kolejnych etapach jego posługiwania i ewangelizacji:

Gdy odprawili publiczne nabożeństwo i pościli, rzekł *Duch Święty*: «Wyznaczcie mi już Barnabę i Szawła do dzieła, do którego ich powołałem». Wtedy po poście i modlitwie oraz po włożeniu na nich rąk, wyprawili ich. A oni wysłani przez *Ducha Świętego* zeszli do Seleucji, a stamtąd odплыnęli na Cypr (Dz 13,2–4).

Wspominając początki podróży misyjnych świętego Pawła, nie sposób nie wspomnieć również ich kresu. Pod koniec trzeciej podróży misyjnej, kiedy Apostoł przebywał w domu Filipa w Cezarei, miało miejsce intrygujące i symboliczne wydarzenie zapowiadające jego przyszły los:

kiedyśmy tam przez dłuższy czas mieszkali, przyszedł z Judei pewien prorok, imieniem Agabos. Przybył do nas, wziął pas Pawła, związał sobie ręce i nogi i powiedział: To mówi *Duch Święty*: Tak Żydzi zwiążą w Jerozolimie męża, do którego należy ten pas, i wydadzą w ręce pogan (Dz 21,11)²³.

Powyższe cytaty wskazują, że Duch Święty jest „motorem” działań apostołów. Kieruje ich misją skłaniając ich do konkretnych działań. To dzięki Jego interwencji odwiedzają poszczególne miejsca i podejmują rozmowę z konkretnymi osobami, tak, jak to widać na przykładzie Filipa i dworzanina etiopskiego. Spośród licznych cytatów, które wskazują na bezpośrednie zaangażowanie Ducha

---

²³ Fragment ten pochodzi z tak zwanych sekcji „my” (por. Dz 16,10–17; 20,5–15; 21,1–18; 27,1–28,16), w których opowiadanie przechodzi z trzeciej osoby liczby pojedynczej do pierwszej osoby liczby mnogiej. Najprawdopodobniej są one zapiskami podróży. Choć bibliści nie są zgodni, jakie jest ostateczne źródło informacji zawartych w tych fragmentach (pochodzą od samego Łukasza lub też innego towarzysza podróży Pawła), sekcje „my” stanowią rodzaj pamiętnika opisującego wydarzenia, w których autor notatek przebywał wspólnie z Pawłem. Należy więc traktować je jako pierwszorzędne źródło informacji o przedstawianych wydarzeniach (Campbell 2007, 87–92; Rossé 1998, 609–610; Wehnert 1989).

Świętego i kierowanie misją ewangelizacyjną apostołów, na szczególną uwagę zasługuje przynajmniej jeszcze jeden cytat:

Duch Święty zabronił im głosić słowo w Azji. Przybywszy do Myzji, próbowali przejść do Bitynii, ale *Duch Jezusa* nie pozwolił im, przeszli więc Myzję i zeszli do Troady. W nocy miał Paweł widzenie: jakiś Macedończyk stanął [przed nim] i błagał go: Przeprowadź się do Macedonii i pomóż nam! Zaraz po tym widzeniu staraliśmy się wyruszyć do Macedonii w przekonaniu, że Bóg nas wezwał, abyśmy głosili im Ewangelię (Dz 16,6–10).

Przytoczony tutaj fragment ponownie wskazuje, że Duch jest aktywny w planach misyjnych Pawła. Prowadzi jego misję w ściśle określonym kierunku. Łukasz mówi tutaj o Duchu jako „Duchu Jezusa”, który nie pozwala mu głosić ewangelii w Bitynii. Abstrahując od enigmatycznego stwierdzenia, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ (Dz 16,6)²⁴, sformułowanie πνεῦμα Ἰησοῦ wyraźnie wskazuje, że Duch Święty wiernie reprezentuje zamiar lub wolę Jezusa w kierowaniu misją uczniów.

Na zakończenie należy wspomnieć, o dwóch szczególnych odniesieniach do Ducha Świętego, które znajdują się na samym początku i na końcu Dziejów Apostolskich. We wspomnianym już prologu czytamy:

pierwszą księgę napisałem, Teofilu, o wszystkim, co Jezus czynił i czego nauczał od początku aż do dnia, w którym udzielił przez *Ducha Świętego* poleceń Apostołom, których sobie wybrał, a potem został wzięty do nieba (Dz 1,2).

Na zakończenie Dziejów Apostolskich, reasumując spotkania Pawła z Żydami w Rzymie, Łukasz w zwięzłych słowach (posługując się przy tym powszechnie używanym rodzajem literackim znanym jako *sommario*) podsumowuje całe dotychczasowe jego posługiwanie i kreśli plany na przyszłość:

jedni dali się przekonać o tym, co mówił, drudzy nie wierzyli. Poróżnieni między sobą zabierali się do odejścia. Wtedy Paweł powiedział to jedno: Trafnie rzekł *Duch Święty* do ojców waszych przez proroka Izajasza (Dz 28,24–25).

---

²⁴ Stwierdzenie to może odnosić się do choroby Pawła lub też innych niedogodności, które uniemożliwiały mu głoszenie ewangelii na tym terenie. Zainteresowanych tym tematem odsyłam do szczegółowej literatury i szeregu studiów poświęconych temu zagadnieniu. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje Buscemi (1997, 117–118).

Te dwie perykopy, a co za tym idzie, dwa odniesienia do Ducha Świętego na początku i na końcu Dziejów Apostolskich mają szczególne znaczenie. Wskazują bowiem na rolę, jaką Duch Święty odgrywa w całym dziele²⁵. Jest On ważnym uczestnikiem kluczowych wydarzeń opowiadanych w Dziejach Apostolskich. Duch Święty zstąpił na uczniów w dniu Pięćdziesiątnicy, aby zainicjować ich misję głoszenia Dobrej Nowiny (por. Dz. 2,4. 17–18. 33. 38). Uzdolnił ich, by wiernie trwali w obliczu sprzeciwu i prześladowań (por. Dz 4,8. 25. 31; 5,32). Jego obecność dodała odwagi Szczepanowi w chwili męczeństwa za wiarę w Chrystusa (por. Dz 7,51. 55). Duch kierował także misją ewangelizacyjną apostołów, by wyszli poza społeczność żydowską i skierowali się do Samarytan (por. Dz 8,15. 17) oraz Etiopczyków (por. Dz 8,29). To właśnie On przemienił prześladowcę wierzących w Jezusa w największego i najgorliwszego misjonarza (por. Dz 9,17). Polecił Piotrowi, by głosił poganom Dobrą Nowinę (por. Dz 10,19. 44–47; 11,12. 15–16; 15,8) oraz brał czynny udział w posłaniu Barnaby i Saula (Pawła) na pierwszą misję ewangelizacyjną poza region Ziemi Świętej (por. Dz 13,2. 4). Jego rolę dostrzec można także w postanowieniach soboru jerozolimskiego o przyjęciu pogan do chrześcijańskiej wspólnoty, nie wymagając od nich poddania się Prawu Mojżeszowemu (por. Dz 15,28). Duch Święty kierował misyjnymi podróżami Pawła, uniemożliwiając mu pozostanie w Europie Wschodniej, aby wskazać mu bardziej strategiczny kierunek działalności (por. Dz 16,6–10). W końcu ostrzegł Pawła, że za swoje wysiłki dla Ewangelii zostanie uwięziony i prześladowany przez tych, dla których wcześniej pracował z nie mniejszą żarliwością (por. Dz 20,22–23; 21,4. 11).

Wnioski końcowe

Dzieje Apostolskie są narracją o konkretnych postaciach i wydarzeniach, które mają miejsce w określonym czasie i przestrzeni. Ich celem jest przedstawienie

---

²⁵ Według Bauckham (2008, 124–127) ewangelie według Marka, Jana i Łukasza posługują się literackim narzędziem *inclusio* i wskazują na początku i na końcu dzieła jej głównego świadka. Ewangelista Marek wspomina Szymona (Piotra) na początku i na końcu swojej Ewangelii (por. Mk 1,16; 16,7). Fakt ten dobrze koreluje ze starożytną tradycją, według której Marek spisał świadectwo Piotra. W ewangelii Jana, anonimowy umiłowany uczeń Jezusa jest jednym z pierwszych uczniów a zarazem ostatnim wspomnianym w ewangelii uczniem (por. Jan 1,35; 21,24). Podobnie w ewangelii Łukasza, Piotr jest pierwszym powołanym uczniem i ostatnim apostołem wspomnianym z imienia (por. Łk 4,38; 24,34).

rozwoju rodzącego się Kościoła. Ich autor Łukasz, pisze do Teofila²⁶, aby przedstawić mu sposób, w jaki apostołowie posłuszni poleceniu Zmartwychwstałego zanoszą całemu światu prawdę o zbawieniu. Wskazuje przy tym, że dar Ducha Świętego jest powszechny²⁷. Wszyscy wierzący w Jezusa otrzymują ten dar, który w Starym Testamencie otrzymywali jedynie prorocy. Duch Święty jest obecny w życiu wierzących w Chrystusa. Wspiera ich w podejmowaniu najważniejszych decyzji i prowadzi misję apostołów po wzburzonych morzach do bezpiecznego portu. Można zatem stwierdzić, że Łukasz rzeczywiście przedstawia Ducha Świętego jako świadka wydarzeń, które opisuje dostojnemu Teofilowi. Duch Święty jest jednak nie tylko świadkiem, ale również bohaterem przedstawianych wydarzeń. Jest zawsze obecny i Jego świadectwo stanowi podstawę narracji historycznej. Jednocześnie aktywnie uczestniczy w tych wydarzeniach, co czyni Go bohaterem opisywanych wydarzeń.

Wracając zatem do prowokacyjnego pytania postawionego we wstępie: Czy można mówić o Duchu świętym jako bohaterze Dziejów Apostolskich na równi z apostołami? Jeśli Duch jest bohaterem i taki był zamiar Łukasza to, dlaczego mówimy o Dziejach Apostolskich a nie o Dziejach Ducha Świętego?

Odpowiadając na to pytanie należy przede wszystkim pamiętać o celu Dziejów Apostolskich. Przedstawiają one sposób, w jaki Słowo Boże o zbawieniu przez Jezusa Chrystusa dociera aż po krańce świata. Ta „podróż” Bożego Słowa z Jerozolimy, poprzez Judę i Samarię odbywa się dzięki apostołom, którymi kieruje Duch Święty (Dz 1,8). Ustanowieniu siedmiu diakonów w kościele jerozolimskim towarzyszy komentarz ewangelisty: „a słowo Boże rozszerzało się, wzrastała też bardzo liczba uczniów w Jerozolimie, a nawet bardzo wielu kapłanów przyjmowało wiarę” (Dz 6,7). Podobny refren znaleźć można w innych miejscach księgi. Opisowi prześladowań chrześcijan, jakie wybuchły w Jerozolimie, towarzyszy opis cudownego uwolnienia Piotra z więzienia, który kończy się zapewniającą informacją, że nic nie stoi na przeszkodzie misji apostołów: „a słowo Boże rozszerzało się coraz bardziej” (Dz 12,24). W innym znowu miejscu Łukasz zapewnia swoich czytelników, że: „mocą Pana, słowo rozszerzało

---

²⁶ Bibliści, którzy w swoich badaniach aplikują metodę narracyjną, zauważyli, że oprócz skrupulatnego badania tekstu należy także zwrócić uwagę na kluczową rolę, jaką odgrywa czytelnik. W rzeczywistości słowa są martwe, dopóki czytelnik nie zacznie zadawać pytań. „Domniemany odbiorca” jest zatem adresatem, o którym myśli autor w chwili, gdy pisze swoje dzieło (McKnight 1988; Fowler 1991; Carter and Hail 1998, 12–13; Tompkins 1980; Powell 1990)

²⁷ Mielcarek 2004, 19–31; Włodarczyk 1995.

się i utwierdzało” (Dz 19,20). Tak więc ekspansja „Słowa Bożego” *ad ultimum terrae* (Dz 1,8), dokonuje się dzięki działalności apostołów przy wsparciu Ducha Świętego. On uzdalnia ich i kieruje, by mogli zrealizować powierzoną im misję. Można chyba zatem mówić, że Duchu Świętym jest bohaterem Dziejów Apostolskich na równi z apostołami.

Bibliografia

- Aletti, Jean-Noel. 1996. *Il racconto come teologia. Studio narrativo del terzo Vangelo e del libro degli Atti degli Apostoli*. Roma: Edizioni Dehoniane.
- Bartnicki, Roman, and Kinga Kłósek. 2014. *Metody Interpretacji Nowego Testamentu. Wprowadzenie*. Kraków: Petrus.
- Bauckham, Richard. 2008. *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Bauer, Walter, Danker Frederick William, ed. 2000. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago–London: The University of Chicago Press (= BDAG).
- Bock, Darrell L. 1994. *Luke. Vol. 1: 1–9:50*. Grand Rapids: Baker Books.
- Bock, Darrell L. 2012. *A Theology of Luke and Acts: God's Promised Program, Realized for All Nations (Biblical Theology of the New Testament Series)*. Grand Rapids, Mi: Zondervan.
- Bottini, Giovanni Claudio. 2011. *Introduzione all'opera di Luca. Aspetti teologici*. Milano: Terra Santa.
- Bovon, François. 2006. *Luke the Theologian*. Waco: Baylor University Press.
- Buscemi, Alfio M. 1997. *San Paolo. Vita, opera, messaggio*. Jerusalem: Franciscan Printing Press.
- Campbell, William Sanger. 2007. *The We Passages in the Acts of the Apostles: The Narrator as Narrative Character*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Carter, Warren Carter, and John Paul Hail. 1998. *Matthew's Parables. Audience-Oriented Perspectives*. Washington: Catholic Biblical Association.
- Fitzmyer, Joseph A. 1981. *The Gospel according to Luke I–IX*. New York: Doubleday & Co.
- Fowler, Robert M. 1991. *Let the Reader Understand. Reader-Response Criticism and the Gospel of Mark*. Minneapolis: Fortress Press.
- Garrison, Roman. 2004. *The Significance of Theophilus as Luke's Reader*. Lewiston: Edwin Mellen.
- Keener, Craig S. 2012. *Acts. An Exegetical Commentary. Introduction and 1:1–2:47*. Grand Rapids: Baker Academic; Har/Com edition.
- Langkammer, Hugolin. 1989. „Ewangelia Łukasza. Ewangelia o Zbawicielu i powszechnym zbawieniu”. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 36/1: 43–59.

- Malina, Artur. 2007. *Chrzest Jezusa w czterech Ewangeliach. Studium narracji i teologii*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Malina, Artur. 2009. „Dlaczego Jezus zobaczył Ducha Bożego zstępującego jakby gołębicę (Mt 3,16 i par.)?” *Verbum Vitae* 16: 125–143.
- McKnight, Edgar V. 1988. *Postmodern Use of the Bible. The Emergence of Reader-Oriented Criticism*, Nashville: Wipf and Stock.
- Mickiewicz, Franciszek. 2007. „Namaszczenie Jezusa Duchem Świętym na proroka według Łk 3,21–22; 4,18; Dz 10,38”. *Collectanea Theologica* 77/1: 69–88.
- Mickiewicz, Franciszek. 2012. *Ewangelia według świętego Łukasza. Rozdziały 1–11*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Mielcarek, Krzysztof. 2002. „Język Septuaginty i jego wpływ na autora Trzeciej Ewangelii”. *Roczniki Teologiczne* 49/1: 33–47.
- Mielcarek, Krzysztof. 2004. „Duch Święty Nauczyciel według trzeciego ewangelisty”, 19–31, in Henryk Witczyk and Stanisław Hareźga (eds.), *Uważajcie jak słuchacie (Łk 8,18). Teoria i praktyka lectio divina*, Kielce: Instytut Teologii Biblijnej Verbum.
- Moore, Thomas S. 1997. „To the End of the Earth: The Geographical and Ethnic Universalism of Acts 1:8 in Light of Isaianic Influence on Luke”. *Journal of the Evangelical Theological Society* 40: 389–399.
- Mucha, Paweł Marek. 2008. „Kto był dostojnym Teofilem?” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 61: 245–256.
- Parsons, Mikael C. 2008. *Acts*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Pietkiewicz, Rajmund. 2009. „Prolog do Ewangelii według św. Łukasza – klucz do lektury dzieła Łukaszwego. Studium egzegetyczno-teologiczne Łk 1,1–4”. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 29: 177–197.
- Powell, Mark Allan. 1990. *What is Narrative Criticism?* Minneapolis: Fortress Press.
- Resseguie, James L. 2005. *Narrative Criticism of the New Testament. An Introduction*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Rossé, Gérard. 1998. *Atti degli Apostoli. Commento esegetico e teologico*. Roma: Città Nuova.
- Talbert, Charles H. 1974. *Literary Patterns, Theological Themes and the Genre of Luke-Acts*. Missoula: [Unknown].
- Tannehill, Robert T. 1986. *The Narrative Unity of Luke-Acts: A Literary Interpretation*, Philadelphia: Fortress Press.
- Tompkins, Jane P. 1980. *Reader-Response Criticism. From Formalism to Post-Structuralism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Scippa, Vincenzo. 1982. *La Glossolalia nel Nuovo Testamento*. Napoli: D'Auria M.
- Scippa, Vincenzo. 1991. „I carismi per la validità della Chiesa. Studio esegetico su 1 Cor 12–14; Rm 12,6–8; Ef 4,11–13; 1 Pt 4,10–11”. *Asprenas* 38: 5–25.
- Wedderburn, A.J. 1994. „Traditions and Redaction in Acts 2:1–13”. *Journal for the Study of the New Testament* 55: 27–54.

- Wehnert, Jurgen. 1989. *Die Wir-Passagen der Apostelgeschichte. Ein lukanisches Stilmittel aus jüdischer Tradition*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Weiser, Alfons. 2011. *Teologia Nowego Testamentu*. (Myśl Teologiczna, 68). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Włodarczyk, Stanisław. 1995. *Święty Łukasz, teolog historii zbawienia*, Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Włodarczyk, Stanisław. 1998. „Jezus namaszczoney Duchem Świętym według Ewangelii św. Łukasza”. *Częstochowskie Studia Teologiczne* 26: 9–14.
- Zbroja, Bogdan. 2001. „Powszechność zbawienia w trzeciej Ewangelii”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 54: 281–289.